

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ AUDİTORLAR PALATASI

Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət proqramının qurulmasına və tətbiqinə dair METODİK GÖSTƏRİŞ

(Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası Şurasının
2023-cü il 28 dekabr tarixli 362/3 nömrəli qərarı ilə bəyənilmişdir)

İcraçılar:

*Auditorlar Palatasının sədri, iqtisad elmləri doktoru,
professor*

Vahid NOVRUZOV

*Auditin hüquqi tənzimlənməsi və
dövlət orqanları ilə iş idarəsinin rəisi*

Elnur İBRAHİMOV

*Auditin hüquqi tənzimlənməsi və
dövlət orqanları ilə iş idarəsinin rəis müavini*

Bəhruzə QASIMOVA

**Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət proqramının qurulmasına və tətbiqinə dair
METODİK GÖSTƏRİŞ**

I. Ümumi müddəalar

Bu "Metodik Göstəriş" "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 10-cu maddəsinə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2023-cü il 28 fevral tarixli 3770 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəyə dair 2023-2025-ci illər üzrə Milli Fəaliyyət Planı"na, Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası sədrinin 2023-cü il 28 mart tarixli 1/10 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəyə dair 2023-cü il üzrə İş Planı"na və Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası sədrinin "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun auditorlar tərəfindən tətbiqinə dair metodik materiallar Toplusu"na (2010-2020-ci illər) dəyişikliklər edilməsi barədə" 2023-cü il 03 mart tarixli 1/8 nömrəli sərəncamının 2.3-cü bəndinə əsasən hazırlanmışdır.

"Metodik Göstəriş"in əsas məqsədi ƏL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət proqramının yaradılmasında auditor təşkilatlarına dəstək verməkdən ibarətdir. "Metodik Göstəriş"in əsas müddəaları ƏL/TM-ə qarşı mübarizə aparən digər qurumlarda da daxili nəzarət proqramının yaradılmasında istifadə oluna bilər.

II. ƏL/TM-in mahiyyəti və ona qarşı mübarizənin zəruriliyi

Azərbaycan Respublikasının "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında" Qanununda cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına (ƏL) və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə (TM) dair məfhumlar aşağıdakı redaksiyada verilmişdir (Maddə 1):

- **cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlak** – Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində təsbit edilmiş cinayətlərin törədilməsi nəticəsində birbaşa və ya dolaylı yolla əldə olunmuş hər hansı pul vəsaitləri, daşınar və ya daşınmaz, maddi və ya qeyri-maddi əmlak nemətləri, o cümlədən virtual aktivlər və əmlaka mülkiyyət hüquqlarını və maraqlarını təsdiq edən hüquqi alətlər və sənədlər;

- **cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılması** – Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 193-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət;

- **öhdəlik daşıyan şəxslər** – cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə bu Qanunda nəzərdə tutulmuş tədbirləri həyata keçirmək öhdəliyi olan maliyyə institutları, eləcə də qeyri-maliyyə institutları və peşə sahibləri;

- **audit xidməti göstərən şəxslər** - Qanunun 12-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxslər;

- **daxili nəzarət proqramı** - Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulan kompleks daxili nəzarət tədbirləri.

Ümumiyyətlə ƏL/TM dedikdə beynəlxalq praktikada aşağıda göstərilənlər qəbul edilmişdir (slyd 1):

1. Mülkiyyətin mənbəyinin cinayət xarakterli olması məlum ikən həmin mülkiyyətin alınması, istifadə edilməsi və başqasına verilməsi;

2. Mülkiyyətin cinayət xarakteri kəsb edən alınma mənbəyinin, yerləşdiyi yerin və həmin mülkiyyətə münasibətdə hüquqi təbiətin qarışdırılması;
3. 1-ci və 2-ci bəndlərdə göstərilən fəaliyyətlərin həyata keçirilməsində vasitəçilik.

Slayd 1. ƏL/TM-in əsas əlamətləri

Mülkiyyətin mənbəyinin cinayət xarakterli olması məlum ikən həmin mülkiyyətin alınması, istifadə edilməsi və başqasına verilməsi

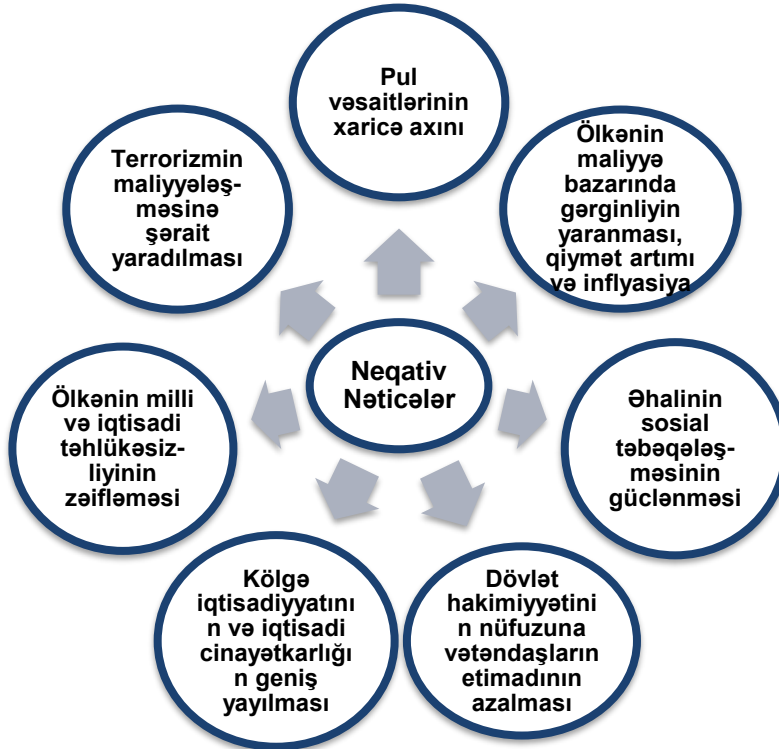
Mülkiyyətin cinayət xarakteri kəsb edən alınma mənbəyinin, yerləşdiyi yerin və həmin mülkiyyətə münasibətdə hüquqi təbiətin qarışdırılması

Göstərilən fəaliyyətlərin həyata keçirilməsində vasitəçilik

ƏL/TM iqtisadiyyatın inkişafına mane olmaqla bərabər bir sıra neqativ nəticələrə də səbəb olur ki, bunlara da ilk növbədə aşağıdakıları aid etmək olar (slayd 2):

1. Pul vəsaitlərinin xaricə axını;
2. Ölkənin maliyyə bazarında gərginliyin yaranması, qiymət artımı və inflyasiya;
3. Əhalinin sosial təbəqələşməsinin güclənməsi;
4. Dövlət hakimiyyətinin nüfuzuna vətəndaşların etimadının azalması;
5. Kölgə iqtisadiyyatının və iqtisadi cinayətkarlığın geniş yayılması;
6. Ölkənin milli və iqtisadi təhlükəsizliyinin zəifləməsi;
7. Terrorizmin maliyyələşməsinə şərait yaradılması.

Slayd 2. ƏL/TM-in neqativ nəticələri

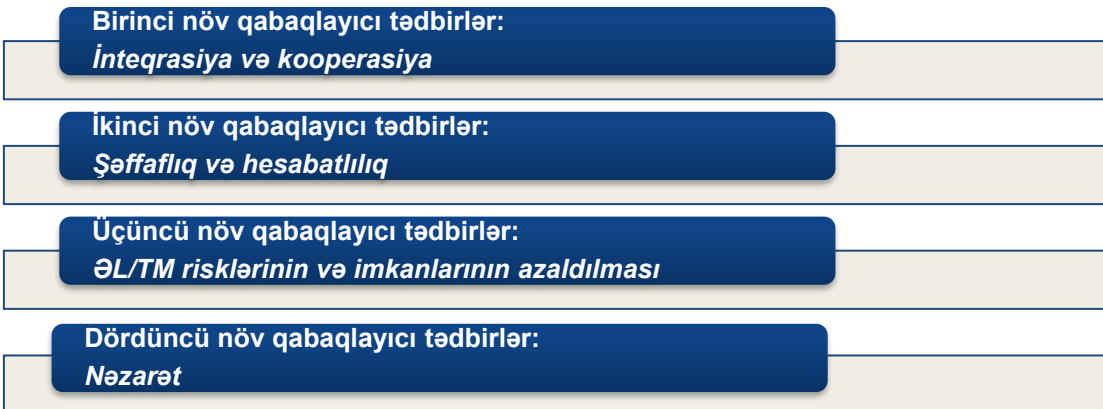
Daxili nəzarətin düzgün təşkil müəssisənin fəaliyyətində müsbət nəticələrin əldə edilməsinə, o cümlədən ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə uğurların qazanılmasına zəmin yaradır. Həmin istiqamətlərin bir qismi 3-cü slaydda verilmişdir.

Slayd 3. Daxili nəzarət proqramının əhəmiyyəti

ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə qabaqalayıcı tədbirlər proqramının vaxtında həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə qabaqalayıcı tədbirlər 4-cü slaydda göstərilmişdir.

Slayd 4. ƏL/TM-ə qarşı qabaqalayıcı tədbirlər

Dünya təcrübəsi sübut etmişdir ki, inteqrasiya və kooperasiyanın düzgün qurulması və əlaqələndirilməsi korrupsiyanın qarşısının alınmasında, kölgə iqtisadiyyatının azaldılmasında və ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İkinci qrup tədbirlərin reallaşdırılması dövlət və xüsusi sektorda şəffaflığın artırılmasını, hesabatlığın səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin etməklə ƏL/TM kimi neqativ halların əmələ gəlməsinin qarşısını alır. Məhz bu tədbirlərin sayəsində dövlət idarəetmə orqanlarında qayda-qanunun gücləndirilməsi, maraqlar toqquşmasının aradan qaldırılması kimi mühüm məqsədlərin reallaşmasına şərait yaranır.

Risqlərin təhlili, ƏL/TM-ə qarşı mübarizənin planlaşdırılması, şirkətlərdə fırıldaqçılıqla mübarizə mexanizminin tətbiqi, əmlakın deklorasiyası, dövlət satınalmalarının həyata keçirilməsi

üzrə qaydaların yaradılması, “şirkətlərin qara siyahılarının tərtibi və yayılması” üçüncü qrup tədbirlərin müəyyən bir qismini təşkil edir.

Dördüncü qrupa daxil olan nəzarət tədbirləri uçot, hesabatlılıq, nəzarət, sistematik audit, qəbul olunmuş qaydaların icrasının monitorinqi, xidməti səlahiyyətlərdən sui-istifadənin izlənməsi, iqtisadi qanunvericiliyin pozulmasına qarşı mübarizəni özündə ehtiva edir ki, bu mənada da daxili nəzarət mexanizmlərinin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

III. ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarətin rolu, əhəmiyyəti və əsas vəzifələri

Azərbaycan Respublikasının “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın ləqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında” Qanunun 10-cu maddəsində hüquqi şəxs olan öhdəlik daşıyan şəxslərin, habelə auditor xidməti göstərən şəxslərin daxili nəzarət proqramının zəruriliyi və əsasları təsvir edilmişdir

Xüsusi ədəbiyyatda “Daxili nəzarət” termini anlayışına bir neçə variantda rast gəlinir. Daxili nəzarət termininin ilk rəsmi redaktəsi 1992-ci ildə Tredvey Komissiyasının Sponsor təşkilatları Komitəsi tərəfindən şərh olunmuşdur (ing. The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, COSO). COSO modeli daxili nəzarətin direktorlar şurası, menecment və şirkətin digər heyəti tərəfindən məqsədlərə nail olunması sahəsində “Ağlabatan Əminliyi”ni təmin etmək məqsədilə proses kimi müəyyən edilmişdir. Ali audit qurumları təşkilatı olan İNTOSAY-ın tərifinə görə daxili nəzarət – idarəetmənin məqsədlərinə nail olmaqda “Ağlabatan Əminliyi”ni təmin edilməsində idarəetmə aləti kimi göstərilmişdir. Sadəcə dildə daxili nəzarət bir proses olaraq təşkilatın öz idarəetməsində daha səmərəli və güclü nəticələrin əldə edilməsi vasitəsi kimi dəyərləndirilir.

Slayd 5.

Daxili nəzarət proqramını tənzimləyən beynəlxalq aktlar	
COSO modeli	Daxili nəzarət-İnteqrasiya modeli (COSO), 1992-ci il Risklərin idarə edilməsi-İnteqrasiya modeli (COSO ERM), 2004-cü il. Daxili nəzarətin yenilənmiş inteqrasiya modeli (COSO İC-İF), 2013
Bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsi	Bankda daxili nəzarət proqramı: Təşkili əsaslar (sentyabr 1998-ci il) Kredit təşkilatlarında daxili audit və tənzimləyici orqanların daxili və kənar auditlə münasibətləri (iyul 2000-ci il) Bank təşkilatlarında korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi (2010-cu il) Bankda daxili audit funksiyaları (2012-ci il) Bankda kənar audit (2014-cü il)
Sarbeyns-Oksli aktı, 2002 (ABŞ)	<ul style="list-style-type: none"> Bölmə 302 Bölmə 404
İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı prinsipləri, 2004	
Böyük Britaniyanın Birləşmiş Məcəlləsi, 2003	<ul style="list-style-type: none"> Cadbury məruzəsi 1992 Greenbury məruzəsi 1995 Hampel məruzəsi 199 İzahediciləri sənədlər: Daxili nəzarət proqramının yaradılması üzrə Turnbull rəhbərliyi Audit komitələrinin fəaliyyətinin təşkili üzrə Smith rəhbərliyi Səmərəli korporativ idarəetmənin təşkili üzrə Higgs məruzəsi

Beynəlxalq Audit Standartlarında (BAS) daxili nəzarət anlayışı və daxili nəzarətlə bağlı auditorlardan tələb olunan hərəkətlər aşağıdakı kimi verilmişdir:

“Daxili nəzarət (Internal control) – Maliyyə hesabatlarının dürüstlüyü, əməliyyatların səmərəliliyi və məhsuldarlığı, tətbiq olunan qanun və qaydalara uyğunluq nöqtəyi-nəzərindən müəssisənin qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmasına dair kafi əminliyi təmin etmək məqsədilə idarəetməyə məsul şəxslər, rəhbərlik və digər əməkdaşlar tərəfindən işlənilib hazırlanmış, həyata keçirilən və dəstəklənən proses. “Nəzarət vasitələri” termini daxili nəzarətin bir və ya daha çox komponentinin istənilən aspektini bildirir” (“Keyfiyyətə nəzarət, audit, təhlil, digər təsdiqləmə və əlaqəli xidmətlər üzrə Beynəlxalq Standartlar Toplusu” I hissə/1-ci cild 2015. Terminlər lüğəti/səh.37).

“Daxili nəzarətlə bağlı çatışmazlıqların idarəetməyə məsul şəxslərə və rəhbərliyə bildirilməsi” adlı 265 sayılı BAS maliyyə hesabatlarının auditi zamanı auditorun daxili nəzarətdə müəyyən etdiyi çatışmazlıqlar barədə idarəetməyə məsul şəxslərə və rəhbərliyə müvafiq şəkildə xəbər verməsi ilə bağlı öhdəliklərindən bəhs edir. Bu BAS daxili nəzarəti öyrənmək və nəzarət testləri keçirməklə bağlı 315 sayılı (düzəliş edilmiş) BAS və 330 sayılı BAS-ın tələblərindən artıq auditorun üzərinə əlavə öhdəliklər qoymur. 260 sayılı BAS auditlə bağlı auditorun idarəetmə səlahiyyətlərinə malik şəxslərə xəbər verməyə görə daşdığı məsuliyyət haqqında əlavə tələbləri müəyyən edir və tövsiyələri əhatə edir (265 sayılı BAS/səh.363).

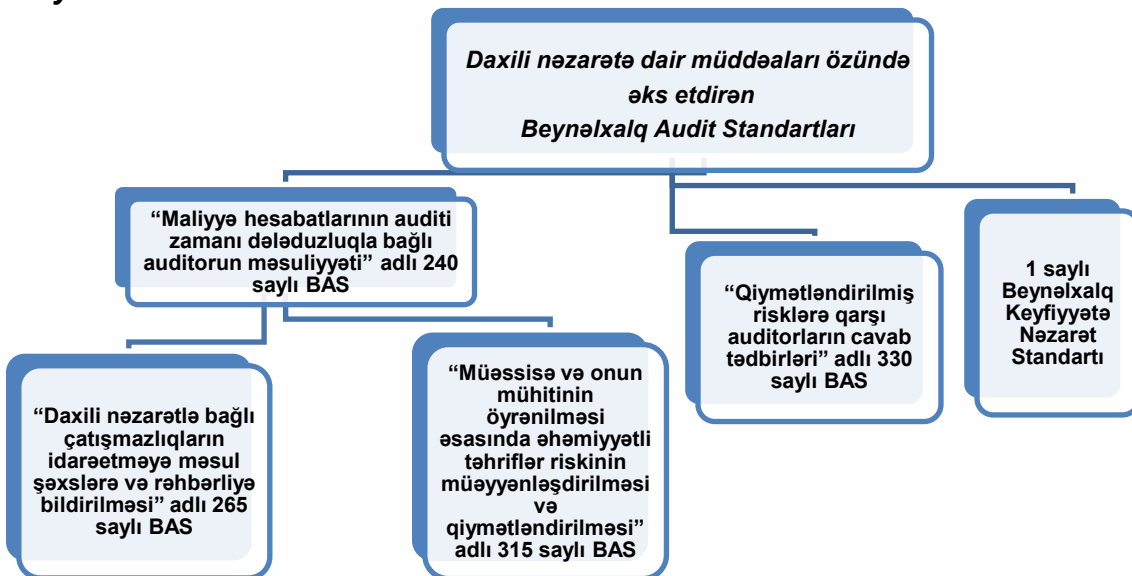
“Auditorun əhəmiyyətli təhriflər riskini müəyyən edib qiymətləndirərkən auditə aid daxili nəzarət elementlərindən baş açması tələb olunur. Belə risk qiymətləndirmələrini keçirərkən, auditor daxili nəzarəti onun səmərəliliyi haqqında rəy bildirmək üçün deyil, yaranmış vəziyyətə uyğun audit prosedurlarının keçirilməsi məqsədilə nəzərdən keçirir. Auditor daxili nəzarətdəki çatışmazlıqları yalnız riski qiymətləndirmə prosesində deyil, həmçinin, auditin istənilən digər mərhələsində müəyyən edə bilər. Bu BAS idarəetmə səlahiyyətlərinə malik şəxslərə və rəhbərliyə müəyyən edilmiş hansı çatışmazlıqlar barədə xəbər verməsinin auditorun tələb olunduğunu göstərir” (265 sayılı BAS/səh.363).

“Auditorun məqsədi onun audit əsnasında daxili nəzarətdə müəyyən etdiyi və auditorun peşəkar mühakiməsinə görə, onların müvafiq diqqətə layiq olacaq qədər əhəmiyyət kəsb edən çatışmazlıqları idarəetməyə məsul şəxslərə və rəhbərliyə müvafiq qaydada xəbər verməkdən ibarətdir” (265 sayılı BAS/səh.364).

“Auditor audit əsnasında daxili nəzarətdə müəyyən edilmiş əhəmiyyətli çatışmazlıqları idarəetməyə məsul şəxslərə vaxtında və yazılı şəkildə xəbər verməlidir” (265 sayılı BAS/səh.365).

Aşağıdakı slaydda daxili nəzarətə dair müddəaları özündə əks etdirən BAS-ları göstərilmişdir:

Slayd 6.

Daxili nəzarət auditor təşkilatında belə bir inamın yaranmasına imkan verir ki (slayd 7):

- Qanunlara, normativ aktlara və direktivlərə əməl olunur;
- Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunması istiqamətində səmərəli əməliyyatlar həyata keçirilir;
- Resurslar fırıldaqçılıqdan, sui-istifadədən, təsərrüfatsızlıqdan və yeyintidən müdafiə olunur;
- Göstərilən xidmətin yüksək keyfiyyəti təmin olunur;
- Etibarlı maliyyə və idarəetmə informasiya sistemlərinin yaradılması hesabına şəffaflıq təmin edilir. Buna görə də hər bir auditor təşkilatlarında daxil nəzarət proqramının yaradılması və səmərəli fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Slayd 7. Daxili nəzarət və təşkilatda inamın yaranması

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, auditor təşkilatlarının böyük əksəriyyətində daxili nəzarət proqramının vəziyyəti qənaətbəxş deyildir ki, bu da öz növbəsində idarəetmə sahəsində risklərin qiymətləndirilməsi və onların aradan qaldırılması, ən əsası isə ƏL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsinə imkan vermir.

Təhlillər göstərir ki, daxili nəzarət bölməsi yaradılmış auditor təşkilatlarının özündə belə mənfi halların tamamilə aradan qaldırılması daxili nəzarətlə bağlı olan aşağıdakı səbəblər üzündən mümkün olmur. Bunlara ilk növbədə daxili nəzarətin özünün səhvləri, daxili nəzarət və nəzarət edilən şəxslər arasında sui-istifadənin, o cümlədən sövdələşmələrin yarana bilməsi, rəhbərliyin daxili nəzarət proqramının işinə yersiz müdaxiləsi, daxili nəzarət proqramı tərəfindən təqdim edilmiş məlumatlara rəhbərlik tərəfindən müvafiq reaksiyanın olmaması və digərlərini göstərmək olar.

BAS-da daxili nəzarətin çatışmazlıqları geniş şərh edilmişdir:

• *“Daxili nəzarətdə çatışmazlıq (Deficiency in internal control) - Bu aşağıdakı hallarda mövcud olur:*

a. *Nəzarət elə bir yolla hazırlanır, həyata keçirilir və ya yerinə yetirilir ki, maliyyə hesabatındakı təhriflərin qarşısını vaxtında almaq, yaxud aşkar edib düzəliş vermək mümkün olur; yaxud*

b. *Maliyyə hesabatındakı təhriflərin vaxtında qarşısını almaq, yaxud onları aşkar edib düzəliş vermək üçün zəruri nəzarət gecikdirilir.*

• *Daxili nəzarətdə əhəmiyyətli çatışmazlıq (Significant deficiency in internal control) - Daxili nəzarət proqramında çatışmazlıq və ya bir sıra çatışmazlıqlar olub, auditorun peşəkar mühakiməsinə görə, idarəetməyə məsul şəxslərin diqqətinə layiq olacaq qədər mühüm əhəmiyyətə malikdir” (265 sayılı BAS/səh.364).*

Auditor təşkilatları və sərbəst auditorlar qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq ƏL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət proqramının tətbiqi zamanı “Daxili nəzarətlə bağlı çatışmazlıqların idarəetməyə məsul şəxslərə və rəhbərliyə bildirilməsi” adlı 265 sayılı BAS-nın tələblərinə riayət etməlidirlər.

BAS-da göstərilir ki, “daxili nəzarət proqramının elementləri aşağıdakı səbəblərə görə səmərəsizdir:

- Nəzarət vasitələrinin, o cümlədən avtomatlaşdırılmış nəzarət vasitələrinin və aralıq maliyyə hesabatına nəzarət vasitələrinin (xarici hesabatvermə tələb olunduqda) yetərli olmayan monitorinqi;
- Mühasibat uçotu, daxili audit və informasiya texnologiyaları sahəsində yüksək kadr axıcılığı və səriştəsiz mütəxəssislərin cəlb edilməsi;
- Səmərəsiz mühasibat uçotu və informasiya sistemləri, o cümlədən daxili nəzarətdə mühüm çatışmazlıqlar” (240 sayılı BAS/səh.291);
- “Daxili nəzarətdə aşkar edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə vaxtında tədbirlərin görülməsindən boyun qaçırma” (240 sayılı BAS/səh.305) (slyd 8).

Slyd 8. Daxili nəzarət proqramının elementlərini səmərəsizləşdirən səbəblər

Daxili nəzarət proqramının elementlərini səmərəsizləşdirən səbəblər			
Nəzarət vasitələrinin, o cümlədən avtomatlaşdırılmış nəzarət vasitələrinin və aralıq maliyyə hesabatına nəzarət vasitələrinin (xarici hesabatvermə tələb olunduqda) yetərli olmayan monitorinqi	Mühasibat uçotu, daxili audit və informasiya texnologiyaları sahəsində yüksək kadr axıcılığı və səriştəsiz mütəxəssislərin cəlb edilməsi	Səmərəsiz mühasibat uçotu və informasiya sistemləri, o cümlədən daxili nəzarətdə mühüm çatışmazlıqlar	Daxili nəzarətdə aşkar edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə vaxtında tədbirlərin görülməsindən boyun qaçırma

Yuxarıda göstərilənlərdən aydın olur ki, ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə auditor təşkilatlarında daxili nəzarət proqramı aşağıdakılara yol verməməlidir (slyd 9):

1. ƏL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair işlərin aparılmasına məsul şəxs tərəfindən icranın başqa şəxsə ötürülməsi;
2. Auditor təşkilatının rəhbərliyi üçün ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət proqramının yaradılması və səmərəli fəaliyyətinə görə məsuliyyətin nəzərdə tutulmaması;
3. Auditor təşkilatında ƏL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair məsul şəxsin müəyyən edilməməsi;
4. Auditor təşkilatının əməkdaşlarının ƏL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair məsuliyyət və öhdəliklərinin onlara çatdırılmaması;
5. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulan qaydada ƏL/TM-ə qarşı mübarizənin nəticələrinin müvafiq ünvanlara çatdırılmaması;
6. ƏL/TM-ə qarşı mübarizənin digər qurumlarla əlaqələndirilməməsi;
7. Sifarişçilərin eyniləşdirmə prosedurlarının və onların fəaliyyətlərinin monitorinqinin aparılmaması;

8. ƏL/TM üzrə risklərin qiymətləndirilməsi metodikasının və risklərin idarəetmə prosedurlarının tətbiq edilməməsi;
9. Müvafiq məlumatların saxlanılmasının təmin edilməməsi və onların məxfiliyinin pozulması;
10. İşçi heyətinin ƏL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə təliminin həyata keçirilməməsi.

Slayd 9.

<i>ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə auditor təşkilatlarında daxili nəzarət proqramı aşağıdakılara yol verməməlidir:</i>			
1	ƏL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair işlərin aparılmasına məsul şəxs tərəfindən icranın başqa şəxsə ötürülməsi	6	ƏL/TM-ə qarşı mübarizənin digər qurumlarla əlaqələndirilməməsi
2	Auditor təşkilatının rəhbərliyi üçün ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət proqramının yaradılması və səmərəli fəaliyyətinə görə məsuliyyətin nəzərdə tutulmaması	7	Sifarişçilərin eyniləşdirmə prosedurlarının və onların fəaliyyətlərinin monitorinqinin aparılmaması
3	Auditor təşkilatında ƏL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair məsul şəxsin müəyyən edilməməsi	8	ƏL/TM üzrə risklərin qiymətləndirilməsi metodikasının və risklərin idarəetmə prosedurlarının tətbiq edilməməsi
4	Auditor təşkilatının əməkdaşlarının ƏL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair məsuliyyət və öhdəliklərinin onlara çatdırılmaması	9	Müvafiq məlumatların saxlanılmasının təmin edilməməsi və onların məxfiliyinin pozulması
5	Qanunvericiliklə nəzərdə tutulan qaydada ƏL/TM-ə qarşı mübarizənin nəticələrinin müvafiq ünvanlara çatdırılmaması	10	İşçi heyətinin ƏL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə təliminin həyata keçirilməməsi

ƏL/TM üzrə daxili nəzarətə dair tələblər bir sıra mühüm amillərlə əlaqədardır. Bunlara ilk növbədə aşağıdakılar aid edilməlidir:

1. auditi aparılan subyektin fəaliyyətinin xarakteri, həcmi və mürəkkəbliyi;
2. aparılan maliyyə-kredit əməliyyatlarının mürəkkəbliyinin təsnifatı, o cümlədən coğrafi ərazilər üzrə;
3. təsərrüfat subyektinin sifarişçilərinin, məhsullarının və fəaliyyət növlərinin təsnifatı;
4. məhsul və xidmətlərin istifadə olunan çatdırılma kanalları;
5. təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin sahələri üzrə risklərin səviyyəsi;
6. müəssisədə müxtəlif kanallarla daxil olan maliyyə-kredit əməliyyatlarının həcmi.

IV. Auditor təşkilatlarında ƏL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət proqramının qurulması konsepsiyası və prinsipləri

Auditor təşkilatlarında daxili nəzarət aparılan auditlərin normativ hüquqi sənədlərə və auditor fəaliyyətini tənzimləyən digər qaydalara uyğun aparılmasının təmin edilməsi üçün zəruridir. Ona görə də auditor təşkilatlarının rəhbərləri öz qurumlarında effektiv nəzarət mühitinin yaradılması və daxili nəzarətin təşkili üçün məsuliyyət daşıyırlar. Aşağıdakı slaydda ƏL/TM-ə qarşı mübarizə məqsədilə auditor təşkilatlarında daxili nəzarətin yaradılması konsepsiyası əks olunmuşdur:

Slayd 10. ƏL/TM-ə qarşı mübarizə məqsədilə səmərəli daxili nəzarət proqramının yaradılması və tətbiqi konsepsiyası

Daxili nəzarət sahəsində rəhbərlərin məsuliyyəti və funksiyaları

- Səmərəli nəzarət mühitinin yaradılması;
- Tələb olunan davranış qaydaları üzrə tövsiyələrin əməkdaşlara çatdırılması;
- Qeyri-etik davranışa gətirə biləcək şirnikləndirici məqamların aradan qaldırılması;
- Tələb olunan nizam-intizamın təmin olunması;
- İşçilər üçün korporativ etika məəcəlləsinin hazırlanması;
- Heyətin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan səriştə səviyyəsinin təmin edilməsi;
- Əsas sahələr və əməkdaşlar üzrə səlahiyyətlərin və məsuliyyətin dəqiq müəyyən edilməsi;
- Hesabatlılığın strukturunun düzgün müəyyən edilməsi;
- Risklərin idarəetmə prosedurlarının müəyyən edilməsi;
- İnzibati nəzarətin səviyyəsinin artırılması;
- İllik qiymətləndirmə və yuxarı rəhbərliyə hesabatlar vasitəsilə yoxlama əməliyyatlarının monitorinqinin həyata keçirilməsi.

Auditorların məsuliyyəti və funksiyaları

- Fikir və həqiqi müstəqilliyin qorunması;
- Auditor heyətinin peşəkarlıq səriştəsinin təmin edilməsi;
- Risk sahələri üzrə rəhbərliyə məsləhətlərin verilməsi;
- Auditin strateji planlarının və məqsədlərinin müəyyən edilməsi;
- Əməliyyat auditinin həyata keçirilməsi;
- İnformasiya texnologiyaları sistemlərinin qiymətləndirilməsi;
- Əməliyyatın təkmilləşdirilməsi və nəzarət vasitələrinin möhkəmləndirilməsi üsullarının tövsiyə edilməsi;
- Tövsiyələrin tam və effektiv şəkildə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün növbəti auditin həyata keçirilməsi;
- Kənar auditorlarla auditor fəaliyyətinin koordinasiya edilməsi;
- Auditin keyfiyyətinin təmin edilməsi.

Daxili nəzarət tədbirləri

Auditor təşkilatında daxili nəzarət metodlarının təsirini daim izləmək və tələb olunan zaman onları dəyişmək

Daxili nəzarət metodlarının effektivliyini mütəmadi olaraq qiymətləndirmək

Ümumi qəbul olunmuş daxili nəzarət metodları

- Daxili nəzarət metodları mövcud daxili nəzarət standartlarına uyğun hazırlanır.
- Auditor təşkilatı heyətinin ƏL/TM-ə dair mütəmadi tədrisi həyata keçirilir.
- ƏL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair effektivlik göstəriciləri hazırlanır və müşahidə edilir.
- Əsas öhdəliklər və məsuliyyət sahələri riskin və dələduzluğun azaldılması məqsədi ilə heyət arasında düzgün paylaşdırılır. Digər sözlə, məsuliyyətin bölünməsi həyata keçirilir.
- İşin faktiki nəticələrini planlaşdırılmış və hesabat olunan nəticələrlə müqayisəsi həyata keçirilir.
- İnformasiyanın işlənməsinə nəzarət edilir.
- Təhlükəsizliyin təmin olunması və aktivlərin bütün zəif qruplarının qorunması məqsədi ilə fiziki nəzarət təmin olunur.
- Ehtiyatlara və qeydlərə müdaxilə imkanı yalnız səlahiyyətli şəxslərlə məhdudlaşır. Onların saxlanması və istifadə olunması üzrə hesabatlılıq müəyyən olunur və həyata keçirilir.
- Sazişlərin bağlanması və digər əhəmiyyətli hərəkətlər yalnız səlahiyyətləri çatan şəxslər tərəfindən həyata keçirilir.
- Sazişlər əməliyyatlara nəzarət və qərarların qəbul olunması zamanı rəhbərliyə dəstək üçün təcili qaydada qeydə alınır.
- Bütün sazişlər və digər əhəmiyyətli hərəkətlər dəqiqliklə sənədləşdirilir.

Auditor təşkilatlarında daxili nəzarət proqramı yaradılarkən daha çox riskə məruz qalma ehtimalı olan sahələr müəyyənləşdirilməlidir. Məhz bunun nəticəsində riskli halların yaranması ehtimalına dair informasiyaların əldə edilməsi mümkün olur.

Ümumilikdə isə daxili nəzarət proqramında aşağıdakı əsas prinsiplər nəzərə alınmalıdır (slayd 11):

- **ƏL/TM-ə qarşı əməliyyatlarda iştirak edən heyət üzvlərinin tam müstəqilliyinin təmin edilmə prinsipi** - mütəxəssislərin yüksək peşəkar hazırlıq və təcrübəyə malik olması;
- **Məsuliyyət prinsipi** – hər bir əməkdaşın ona tapşırılmış nəzarət funksiyasının lazımı səviyyədə yerinə yetirilməsinə görə iqtisadi, inzibati və intizam məsuliyyəti daşması;
- **Balanslaşma prinsipi** - əməkdaşa müvafiq təşkilatı (əmrilər, qaydalar) və texniki (proqram, hesablanma qurğular) şərait yaratmadan tapşırıqların verilməməsi;

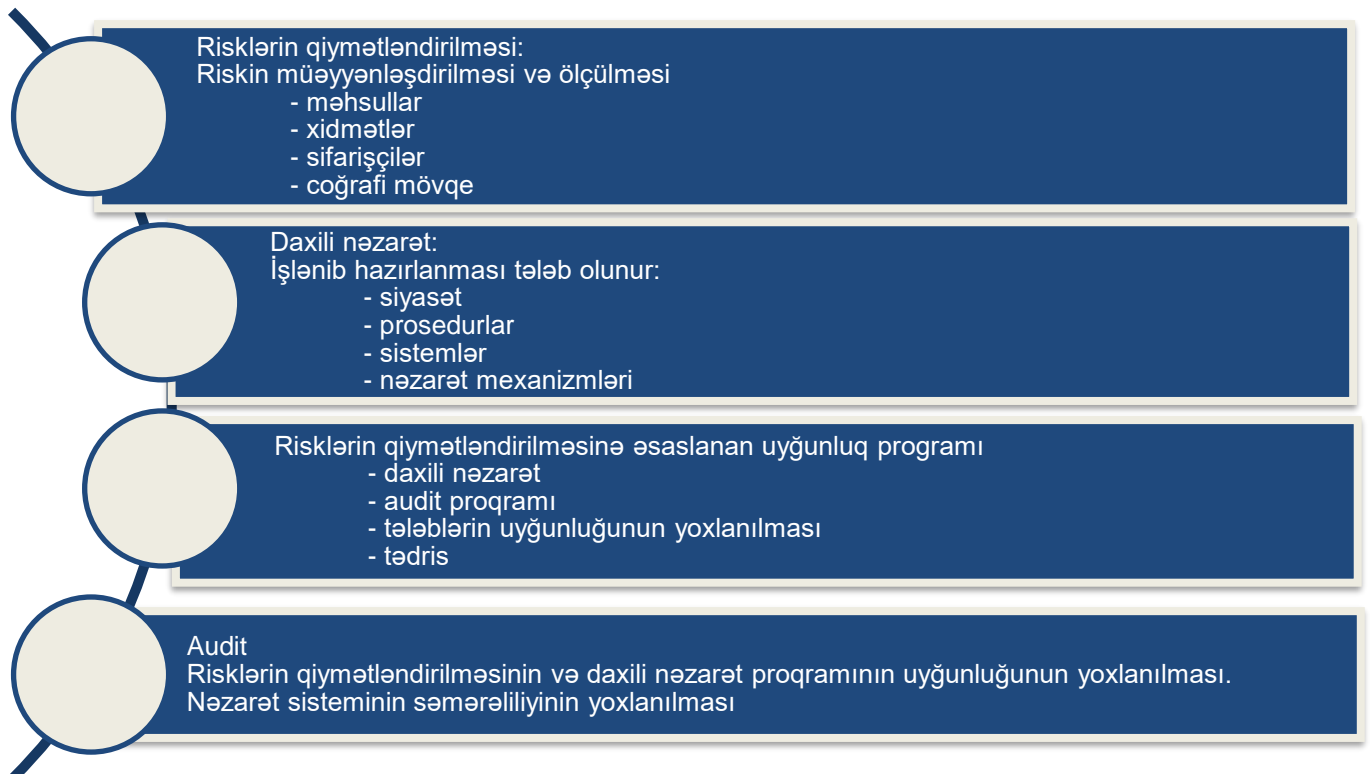
- **Məlumatların vaxtı-vaxtında verilməsi prinsipi** – aşkar edilmiş nöqsan və yayınmaların qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik şəxslərə çatdırılması;
- **İnteqrasiya prinsipi** - daxili nəzarət idarəetmə sisteminin bir hissəsi olmaqla qurumun fəaliyyətinin optimallaşdırılmasına nəzarət metodları ilə dəstək verilməsi;
- **Uyğunluq prinsipi** - daxili nəzarətin mürəkkəbliyinin və strukturunun biznesin mürəkkəbliyinə və strukturuna uyğun olması;
- **Daimilik prinsipi** – bütün nəzarət obyektlərinin daimi müşahidə olunması və nəzarət tədbirlərinin ardıcıl və müntəzəm həyata keçirilməsi;
- **Komplekslik prinsipi** – nəzarət aparılarkən yoxlanılan bölmənin və işçinin fəaliyyətinin bütün aspektlərinin nəzərdən keçirilməsi;
- **Öhdəliklərin bölüşdürülməsi prinsipi** - nəzarət mühitinin formalaşması üzrə tələblərə əməl olunması;
- **Bütün subyektlərin yoxlamaya məruz qalması prinsipi** – bir nəzarət subyektinin nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsinin digər daxili və ya kənar nəzarət subyektini tərəfindən yoxlanılması;
- **Maraqların toxunulması prinsipi** – hər bir bölmə və ya konkret əməkdaşın düzgün olmayan destruktiv hərəkətinin onun iqtisadi vəziyyətində mənfi nəticələrə səbəb olması;
- **Nəzarət hüququnun yalnız bir şəxsin əlində cəmlənməsinə yol verilməməsi prinsipi** - təşkilat rəhbərliyinin daxili nəzarət proqramının effektiv fəaliyyətində maraqlı olması;
- **Səmərəliliyin aşağı salınmaması prinsipi** – yoxlanılan bölmələrdə nəzarət tədbirləri həyata keçirilərkən səmərəliliyin toxunulmazlığı;
- **Məqsədə uyğunluq prinsipi** – aşkar edilən nöqsanların əhəmiyyətli səviyyəsi nəzərə alınmaqla izafi nəzarət prosedurlarına yol verilməməsi;
- **Risklərə uyğun olaraq prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi prinsipi** – ucdantutma nəzarətin qeyri-səmərəliliyi və maliyyə nəzarətinə ciddi təsir göstərən problemlərin həllindən yayınma;
- **Təkbəşinə məsuliyyət prinsipi** – eyni bir nəzarət funksiyasının bir neçə nəzarət subyektlərinə verilməsi. Bu da öz növbəsində məsuliyyətsizliyə, əlavə qüvvə və vəsaitlərin sərfinə gətirib çıxarır;
- **Əvəzolunma prinsipi** - ƏL/TM üzrə məsul şəxsin müvəqqəti və ya bir dəfəlik olmamasının nəzarət prosedurlarının fasiləsizliyinə və ya onların sona çatdırılmasına mane olmaması. Buna görə də hər bir nəzarətçi bir neçə əlaqəli funksiyaya malik olmalıdır;
- **Daxili nəzarət proqramının bütün iştirakçılarının hesabatlılığı prinsipi** - hər bir şəxs tərəfindən nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsinin keyfiyyətinə digər iştirakçı tərəfindən nəzarət edilməsi;
- **Vəzifə bölgüsü prinsipi** - nəzarət funksiyalarının istənilən təkrarlanması qadağan edilməsi. İşçilər arasında vəzifələri ehtiva etmək lazımdır ki, eyni şəxsə aktivlərlə, uçot, əmlakın qorunmasının təmin edilməsi ilə bağlı əməliyyatlarla bərabər onlara inventarizasiyanın aparılması tapşırılsın;
- **Əməliyyatların tanınması və təsdiqi prinsipi** - maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının müvafiq məsul şəxslər tərəfindən onların səlahiyyətləri daxilində təsdiq edilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;
- **Təşkilati müstəqillik prinsipi** - daxili nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsinə məsul bölmənin təşkilatı cəhətdən müstəqil olması və birbaşa direktorlar şurasına (audit komitəsi ilə bərabər) hesabat verməsi.

Slayd 11.

<i>Daxili nəzarət proqramında əsas prinsiplər</i>		
ƏL/TM-ə qarşı əməliyyatlarda iştirak edən heyət üzvlərinin tam müstəqilliyinin təmin edilmə prinsipi	Uyğunluq prinsipi	Nəzarət hüququnun yalnız bir şəxsin əlində cəmlənməsinə yol verilməməsi prinsipi
	Daimilik prinsipi	
	Komplekslik prinsipi	
Məsuliyyət prinsipi	Öhdəliklərin bölüşdürülməsi prinsipi	Səmərəliliyin aşağı salınmaması prinsipi
Balanslaşma prinsipi	Bütün subyektlərin yoxlamaya məruz qalması prinsipi	Məqsədə uyğunluq prinsipi
Məlumatların vaxtı-vaxtında verilməsi prinsipi	Maraqların toxunulması prinsipi	Risqlərə uyğun olaraq prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi prinsipi
İntegrasiya prinsipi	Əvəzolunma prinsipi	Təkbəşinə məsuliyyət prinsipi
Daxili nəzarət proqramının bütün iştirakçılarının hesabatlılığı prinsipi	Vəzifə bölgüsü prinsipi	Əməliyyatların tanınması və təsdiqi prinsipi
	Təşkilati müstəqillik prinsipi	

ƏL/TM-ə qarşı mübarizənin səmərəliliyi risklərin qiymətləndirilməsi ilə ƏL/TM-in idarə edilməsi proqramı arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğunun monitorinqindən birbaşa asılıdır. Bu mənada bu istiqamətlər arasında Bazəl Komitəsinin işləyib hazırladığı sxemin tətbiqi böyük aktualıq kəsb edir. Həmin sxem 12-ci slaydda göstərilmişdir:

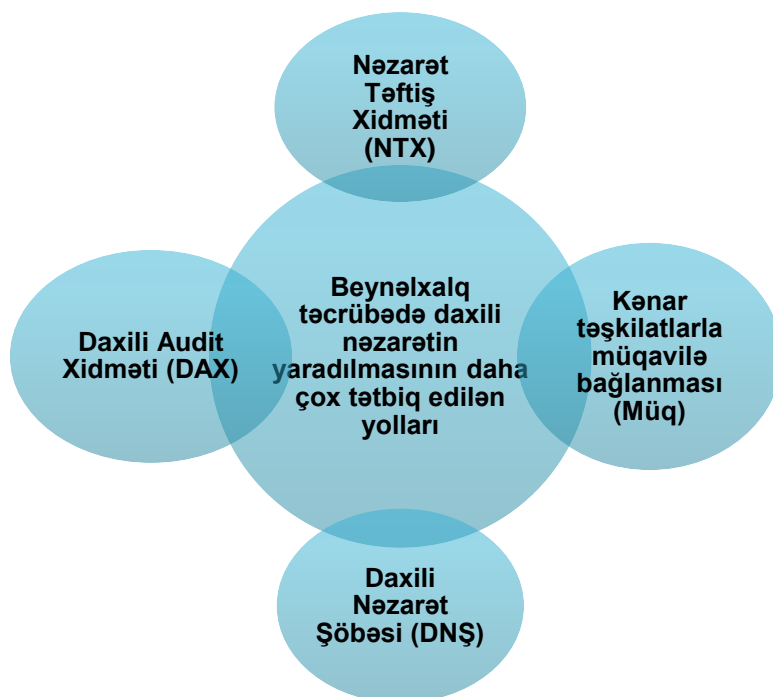
Slayd 12. ƏL/TM-ə qarşı mübarizə məqsədilə risklərin qiymətləndirilməsi və risklərin idarə edilməsi proqramı arasında əlaqə

V. ƏL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət proqramının qurulması metodikası və tətbiqi prosedurları

Beynəlxalq təcrübədə daxili nəzarətin yaradılmasının daha çox tətbiq edilən yollarından hansının seçilməsi (slyd 13):

Slyd 13.

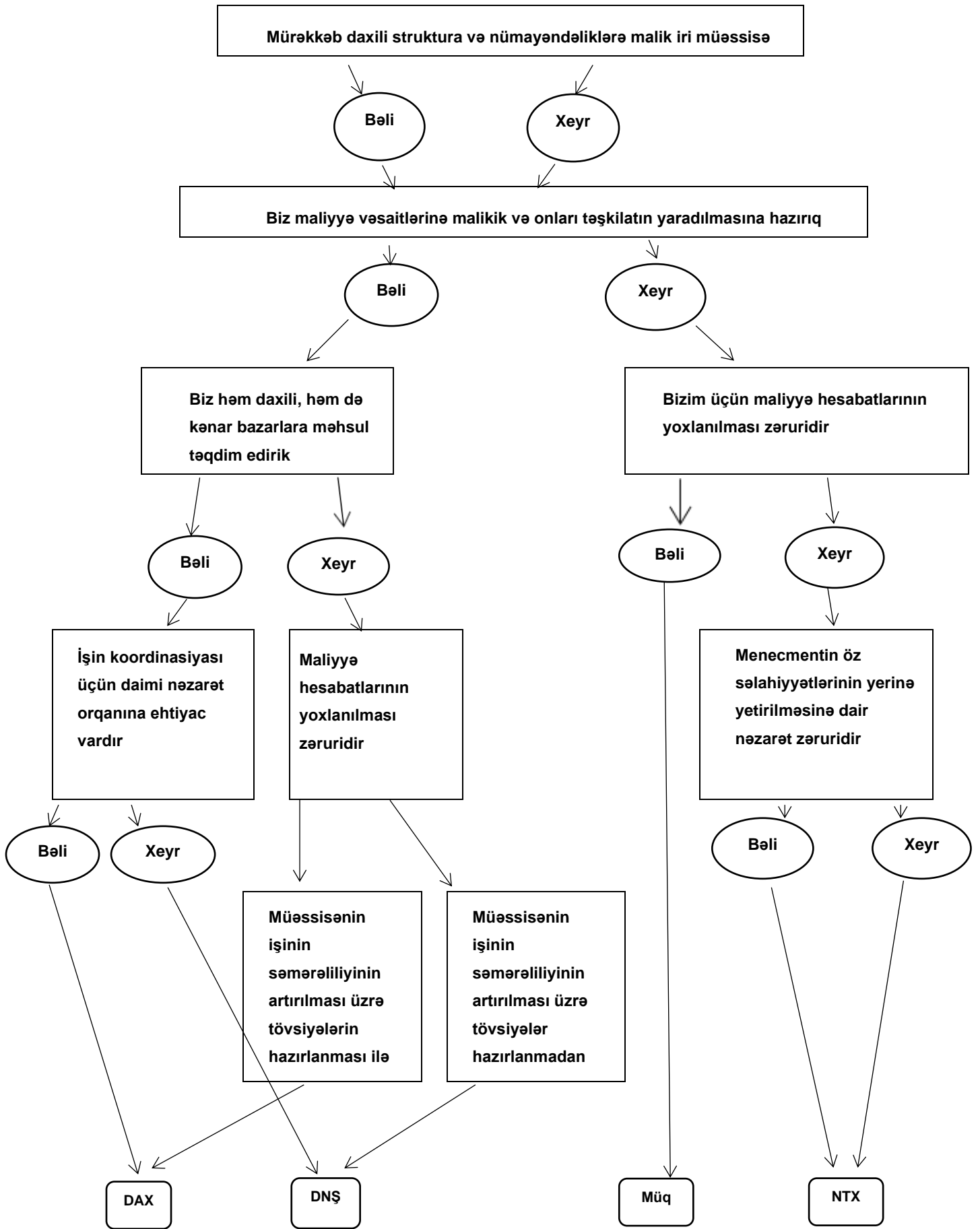
Auditor təşkilatının maddi və əmək məsrəflərinin təşkilatın miqyası ilə uzlaşdırılması zərurətindən əlavə, həm də aşağıda qeyd edilən amillərlə əlaqədardır:

1. Daxili nəzarət orqanı nə üçün yaradılır;
2. O hansı məsələləri həll etməlidir;
3. Daxili nəzarət orqanını yaratmaq üçün biz hansı maliyyə imkanlarına malikik.

ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarətin əldə etdiyi nəticələr həmin quruma hansı nəzarət funksiyaların və vəzifələrin verilməsinin düzgünlüyündən çox asılıdır. Bu baxımdan daxili nəzarət orqanının seçilməsi sxeminin müəyyənləşdirilməsinə dair testin aparılması geniş tətbiq olunmaqdadır.

Başqa sözlə ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət müəssisənin işində kənarlaşma, səhv və qeyri-səmərəli işlərin tamamilə aradan qaldırılması kimi yox, onların vaxtında üzə çıxarılması və dəf oluması vasitəsilə işin səmərəliliyinin artırılması kimi nəzərdə tutulur. ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarətin səmərəliliyi yoxlanılan əməliyyat və prosedurların sayı ilə yox, daxili nəzarətin keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə müəyyənləşdirilir.

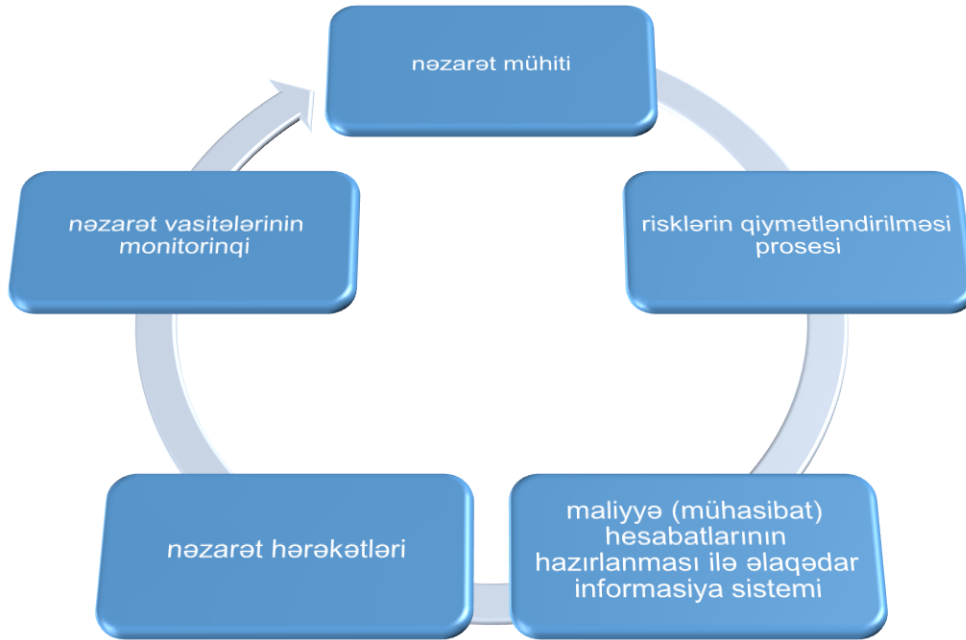
Daxili nəzarətin yaradılmasında müəssisənin xarakterlərinə daha uyğun gələn optimal variantın seçim strukturu aşağıdakı sxemdə verilmişdir:

Daxili nəzarət yaradılarkən aşağıdakı elementlər əsas götürülür (slayd 14):

1. nəzarət mühiti;
2. risklərin qiymətləndirilməsi prosesi;
3. maliyyə (mühasibat) hesabatlarının hazırlanması ilə əlaqədar informasiya sistemi;
4. nəzarət hərəkətləri;
5. nəzarət vasitələrinin monitorinqi.

Slayd 14. Daxili nəzarət yaradılarkən əsas götürülən elementlər

1. Nəzarət mühiti dedikdə rəhbərliyin və mülkiyyətçinin nümayəndəsinin daxili nəzarət proqramı və bu proqramın əhəmiyyəti barədə rəsmi mövqeyi, tanışlığı və hərəkətləri başa düşülür.

Cədvəl 1. Müəssisənin nəzarət mühitinin tərkibi

Sıra №	Əsas elementlər
1	Düzgünlük prinsipinin hamının nəzərinə çatdırılması və bu prinsipin və digər etik qiymətlərin dəstəklənməsi
2	Peşəkarlıq (əməkdaşların kompetentliyi)
3	Mülkiyyətçinin və ya onun nümayəndələrinin iştirakı
4	Rəhbərliyin səriştəliliyi və iş metodu
5	Təşkilatı struktur
6	Məsuliyyət və səlahiyyətlərin verilməsi
7	Kadr siyasəti və praktika

2. Risklərin qiymətləndirilməsi prosesi təsərrüfat fəaliyyəti zamanı risklərin aşkar edilməsi və risklərin və onların mümkün nəticələrinin aradan qaldırılması kimi qəbul edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, risklər həm xarici, həm də daxili şərait və hadisələrlə əlaqədar ola bilər.

ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət yaradılarkən aşağıdakılar müəyyənləşdirilməlidir (slayd 15):

1. Təşkilatda baş verə biləcək risklərin qiymətləndirilməsi;

2. Risklərin idarəedilməsinin təşkili;
3. Nəzarət məsələlərinin yerinə yetirilməsi üçün nəzarət siyasəti və prosedurlarının müəyyənləşdirilməsi;
4. Nəzarət üçün əlverişli mühitin yaradılması;
5. Mənəvi dəyərlərə və peşəkar imicə dəstək verən təfəkkürün formalaşması;
6. Səmərəli və konkret nəticə əldə etməyə imkan verən bacarıqların dəstəklənməsi və nümayiş etdirilməsi;
7. Daxili nəzarət proqramının düzgün qəbulu və dəstəklənməsi;
8. Daxili nəzarətin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakılara fikir verilməlidir:
  - müəssisənin bütün sahələrində səmərəli daxili nəzarətin tətbiqi;
  - daxili nəzarətin müvafiq standartlara əsaslanması;
  - daxili nəzarətin iqtisadi məqsədyönlü metodlarla təminatı;
  - daxili nəzarət üzrə müvafiq strategiya, plan və direktivlərin müəyyənləşdirilməsi;
  - müəssisədə daxili nəzarət metodlarının daimi monitorinqinin aparılması.

Slayd 15. ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət yaradılarkən aşağıdakılar müəyyənləşdirilməlidir:

1. Təşkilatda baş verə biləcək risklərin qiymətləndirilməsi;
2. Risklərin idarəedilməsinin təşkili;
3. Nəzarət məsələlərinin yerinə yetirilməsi üçün nəzarət siyasəti və prosedurlarının müəyyənləşdirilməsi;
4. Nəzarət üçün əlverişli mühitin yaradılması;
5. Mənəvi dəyərlərə və peşəkar imicə dəstək verən təfəkkürün formalaşması;
6. Səmərəli və konkret nəticə əldə etməyə imkan verən bacarıqların dəstəklənməsi və nümayiş etdirilməsi;
7. Daxili nəzarət proqramının düzgün qəbulu və dəstəklənməsi;
8. Daxili nəzarətin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakılara fikir verilməlidir:
  - müəssisənin bütün sahələrində səmərəli daxili nəzarətin tətbiqi;
  - daxili nəzarətin müvafiq standartlara əsaslanması;
  - daxili nəzarətin iqtisadi məqsədyönlü metodlarla təminatı;
  - daxili nəzarət üzrə müvafiq strategiya, plan və direktivlərin müəyyənləşdirilməsi;

“Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda (10-cu maddə) daxili nəzarət proqramının yaradılması prosedurlarının əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi əks etdirilmişdir:

❖ Öhdəlik daşıyan şəxslər müəyyən edilmiş risklərə, fəaliyyətlərinin miqyasına və xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət proqramı çərçivəsində aşağıdakı tədbirləri görməlidirlər:

- daxili qayda və prosedurların, nəzarət mexanizmlərinin və onların inkişaf planlarının təsdiq və tətbiq edilməsi;
- rəhbərlik səviyyəsində məsul şəxsin və məsul şəxs olmadıqda onu əvəz edən şəxsin müəyyən edilməsi də daxil olmaqla, leqallaşdırmaya və terrorçuluğa qarşı tələblərə riayət edilməsi üzrə müstəqil və effektiv sistemin təşkil edilməsi;

- işəgötürmə prosesində yüksək peşəkarlıq və vətəndaş qüsursuzluğu tələblərinin təmin edilməsi məqsədilə yoxlama prosedurlarının təsdiq və tətbiq edilməsi;
- işçilərin davamlı qaydada təlimlərə cəlb edilməsi;
- mövcud sistemin səmərəliliyini daxili audit standartları əsasında qiymətləndirən müstəqil audit mexanizminin təşkil edilməsi.

❖ Öhdəlik daşıyan şəxslər olan maliyyə qrupları (holdinqlər) həmin qrup (holdinq) miqyasında daxili nəzarət proqramları çərçivəsində bu Qanunun 10.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərə əlavə olaraq aşağıdakı tədbirlərin bütün filiallara və törəmə hüquqi şəxslərə tətbiq edilməsini təmin etməlidirlər:

- müştəri uyğunluğu tədbirləri çərçivəsində və cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi risklərinin idarə edilməsi məqsədilə məlumat və sənədlərin qrupdaxili (holdinqdaxili) ötürülməsinə dair qayda və prosedurların təsdiq və tətbiq edilməsi;
- qrup (holdinq) səviyyəsində leqallaşdırmaya və terrorçuluğa qarşı tələblərə riayət, audit və bu Qanundan irəli gələn öhdəliklər çərçivəsində əsas hüquqi şəxsdən, filial və törəmə hüquqi şəxsdən müştərilər, hesablar və əməliyyatlar barədə məlumat və sənədlərin alınması qayda və prosedurlarının təsdiq və tətbiq edilməsi;
- ötürülmüş məlumat və sənədlərin konfidensiallığını və təhlükəsizliyini, eləcə də yayılmasının qarşısının alınmasını təmin edən mexanizmlərin formalaşdırılması qayda və prosedurlarının təsdiq və tətbiq edilməsi.

❖ Maliyyə institutunun təsis edildiyi yurisdiksiya cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində maliyyə institutlarının filiallarının və törəmə hüquqi şəxslərinin yerləşdiyi xarici yurisdiksiyada mövcud olan tələblərlə müqayisədə daha sərt tələblər müəyyən edərsə, maliyyə institutları xarici yurisdiksiyanın qanunvericiliyinin imkan verdiyi çərçivədə xarici filiallarının və törəmə hüquqi şəxslərinin daha sərt tələblər əsasında fəaliyyət göstərməsini təmin etməlidir.

❖ Əgər xarici yurisdiksiyanın qanunvericiliyi daha sərt tələblərin tətbiqini qadağan edərsə, maliyyə qrupları (holdinqlər) risklərin idarə edilməsi məqsədilə tədbirlər görməli və bu barədə nəzarət orqanına məlumat verməlidirlər.

❖ Maliyyə monitorinqi orqanı daxili nəzarət proqramının cavab verməli olduğu minimum tələbləri müəyyən edir. Nəzarət orqanları nəzarət etdikləri öhdəlik daşıyan şəxslərə münasibətdə maliyyə monitorinqi orqanının müəyyən etdiyi minimum tələblərdən əlavə tələblər müəyyən edə bilər.

Hər bir auditor təşkilatı yuxarıda göstərilən prosedurları əsas götürməklə və amilləri nəzərə almaqla öz daxili nəzarət proqramını hazırlayıb tətbiq etməlidir.

Daxili nəzarət metodikası və prosedurları tətbiq edilərkən BAS-da tələb olunan müddəalar, o cümlədən idarəetməyə məsul şəxslər tərəfindən həyata keçirilmiş nəzarət funksiyaları barədə anlayış əldə edilməsinə dair fikirlər əsas götürülməlidir.

• *“Müəssisənin idarəetmə səlahiyyətlərinə malik şəxsləri müəssisənin korporativ sistemlərinin riskin, maliyyə nəzarətinin və qanunvericiliyinə riayət edilməsinin monitorinqi məqsədilə nəzarət altında saxlayırlar. Bir çox ölkələrdə korporativ idarəçilik metodları yaxşı inkişaf etmişdir və idarəetməyə məsul şəxslər dələduzluq risklərinin və müvafiq daxili nəzarətin müəssisə tərəfindən qiymətləndirilməsinə nəzarətdə fəal rol oynayırlar. İdarəetməyə məsul şəxslərin və rəhbərliyin funksiyaları müəssisəyə və ölkəyə görə fərqlənə bildiyi üçün auditorun bu və digər tərəfin müvafiq öhdəliklərini anlaması çox vacibdir, çünki bu, müvafiq şəxslər tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsi qaydasını araşdırmaqda ona imkan yaradacaqdır.*

• *İdarəetməyə məsul şəxslərin həyata keçirdiyi nəzarətin öyrənilməsi rəhbərlik tərəfindən törədilən dələduzluq, dələduzluq risklərinə daxili nəzarətin yetərliyi, habelə rəhbərliyin səriştəliliyi və dürüslüyü nöqtəyi-nəzərindən bu nəzarətin zəifliyi barədə təsəvvür yarada bilər. Auditor göstərilən məsələləri bir neçə üsulla, məsələn, buna dair məsələlərin müzakirə olunduğu iclaslarda iştirak etməklə, bu iclasların protokolları ilə tanış olmaqla və ya idarəetməyə məsul şəxslərlə sorğu aparmaqla öyrənə bilər* (240 sayılı BAS/səh.265).

ƏL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət müəyyənləşdirilməlidir ki, sifarişçiləri olan hüquqi və fiziki şəxslər dövlət və ya beynəlxalq orqanlar tərəfindən qara siyahıya salınmışdırlarmı və bu məqsədlə sifarişçilərin mövcud qanunvericiliyə və qaydalara uyğun identifikasiyası aparılmalıdır. Bu məqsədlə auditor təşkilatı sifarişçinin təqdim etdiyi məlumatları mötəbər və müstəqil informasiya mənbələri ilə üzləşdirməklə yoxlamalıdır.

Daxili nəzarət prosedurları aşağıdakı sualların aydınlaşdırılmasını təmin etməlidir:

- Aparılan auditlər audit proqramlarına uyğun həyata keçirilibmi;
- Həyata keçirilən audit işi və onun nəticələri müvafiq qaydada sənədləşdirilmişdirmi;
- Auditor yoxlaması zamanı yaranmış ciddi iradlar aydınlaşdırılmış və auditorun nəticələrində əks etdirilmişdirmi;
- Müvafiq audit prosedurlarının məqsədlərinə nail olunmuşdurmu;
- Auditorun rəyi onun əldə etdiyi nəticələrə əsaslanırmı və işin nəticələri auditor rəyinə əsas veririmi.

Audit həyata keçirilərkən auditə məsul əməkdaşlar aşağıdakıların yerinə yetirilməsinə məsuliyyət daşıyırlar:

- Auditin ümumi plan və proqramının yerinə yetirilməsinə nəzarət;
- Müəssisədaxili risklərin və nəzarət vasitələri risklərinin qiymətləndirilməsi;
- Öz səlahiyyətləri daxilində auditin ümumi plan və proqramına dəyişikliklərin edilməsi;
- Auditor sübutlarının müvafiq qaydada sənədləşdirilməsinə nəzarət;
- Audit nəticəsində çıxarılmış nəticələrin düzgünlüyünün yoxlanılması;
- Audit zamanı müşahidə edilmiş səhv və pozuntuların mühasibat hesabatlılığının düzgünlüyünə təsirinin və auditorun verdiyi təkliflərin həmin nöqsanların və pozuntuların aradan qaldırılmasına təsirinin qiymətləndirilməsi.

Daxili nəzarət prosedurlarında auditor yoxlamasının rəhbərinin, baş auditorun və sırası iştirakçının vəzifə və öhdəlikləri daha konkret olaraq aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilməlidir:

Auditor yoxlamasının rəhbəri:

- Audit aparın icraçıların işlərinə və auditin gedişatına cari nəzarətin təşkili;
- Həyata keçirilən işlərin auditin ümumi plan və proqramına uyğun həyata keçirilməsinə daimi müşahidənin aparılması;
- Qəbul olunmuş qaydada kənarlaşmaların vaxtında aşkar edilməsi və təhlilinin aparılması;
- Ona verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində yaranmış qeyri-standart situasiyaların qiymətləndirilməsi və onlardan çıxış yolları barədə peşəkar mülahizələrin formalaşdırılması;
- Auditor yoxlamasının sənədləşdirilməsi prosesinə cavabdehlik, o cümlədən auditin nəticələri üzrə iş sənədlərinin auditor fəaliyyəti standartlarına və auditor təşkilatlarının firmadaxili standartlarına uyğunluğuna nəzarət;
- Auditin gedişatı və auditinin yekunlarına və nəticələrinə təsir edə biləcək ciddi faktlar barədə auditor təşkilatının rəhbərinin operativ məlumatlandırılması.

Baş auditor:

- Auditor prosedurlarının hazırlanması, həyata keçirilməsi və nəticələrinin sənədləşdirilməsi;
- Auditor yoxlamasında iştirak edən əməkdaşların işlərinə rəhbərlik və nəzarət edilməsi;
- Auditor yoxlamasının aparılması üzrə əməkdaşlar arasında düzgün vəzifə bölgüsünün aparılması;
- Audit proqramından kənarlaşmaların və auditor riski yaradan ciddi amillərin vaxtında aşkar edilməsi;

- Auditin nəticələrinə və veriləcək rəyə təsir edən informasiyaların operativ çatdırılması.
Daxili nəzarətin sırası iştirakçısı baş auditora və ya yoxlama rəhbərinə tabe olmaqla ona hesabat verir. Həmin şəxs baş auditorun göstərişi olmadan müstəqil iş həyata keçirə bilməz.

VI. İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
2. "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəyə dair 2023 – 2025-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı";
3. "Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
4. "Daxili audit haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
5. "Keyfiyyətə nəzarət, audit, təhlil, digər təsdiqləmə və əlaqəli xidmətlər üzrə Beynəlxalq Standartlar Toplusu" I hissə/1-ci cild 2015;
6. "Peşəkar Mühasiblərin Beynəlxalq Etika Məcəlləsi" (Beynəlxalq Müstəqillik Standartları ilə Birlikdə);
7. Beynəlxalq Daxili Audit Standartları;
8. "Daxili audit. Qanunvericilik və normativ sənədlər" 2007;
9. Beynəlxalq Audit Standartları.

METODİK GÖSTƏRİŞİ HAZIRLAYANLAR:

**Vahid NOVRUZOV - Auditorlar Palatasının sədri,
iqtisad elmləri doktoru, professor**

**Elnur İBRAHİMOV - Auditin hüquqi tənzimlənməsi
və dövlət orqanları ilə iş idarəsinin rəisi**

**Bəhruzə QASIMOVA - Auditin hüquqi tənzimlənməsi və
dövlət orqanları ilə iş idarəsinin rəis müavini**